

SOCIOEKONOMSKI PROCESI U OBITELJSKIM POLJOPRIVREDNIM GOSPODARSTVIMA DALMACIJE

Stipe RADINOVIĆ

Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split

Vjekoslav PAR

Agronomski fakultet, Zagreb

Josip GUGIĆ

Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split

UDK: 338.43(497.5-3 Dalmacija):314.87

Prethodno priopćenje

Primljeno: 30. 4. 2004.

U radu se razmatraju socioekonomski procesi u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima Dalmacije. Utvrđeno je smanjenje broja poljoprivrednih gospodarstava i poljoprivrednoga stanovništva, a u zadnjih deset godina i smanjenje ukupnoga broja stanovnika. U drugom dijelu rada upozorava se na procese koji su se dogodili u obiteljskim gospodarstvima, a temelje se na rezultatima preglednog istraživanja od 1971. do 1992. godine, pri čemu je riječ o: aktivnosti članova domaćinstva, zemljišnim kapacitetima i posjedovnoj strukturi, strukturi upotrebe površina, opremljenosti gospodarstva, stočnom fondu, tržištu prodaje i značenju prihoda ostvarenog na gospodarstvu. Zemljišni posjed sve je manji, a neobrađene površine sve su veće. Napuštaju se vodeće kulture, a prevladava proizvodnja koju usmjeruju potrebe domaćinstva. Manji broj gospodarstava odlučio se za veću specijaliziranu proizvodnju namijenjenu tržištu. Mehaniziranost gospodarstava sve je veća, posebno traktorima manje snage. Prihod od poljoprivrede važan je većini domaćinstava, iako su radni resursi usmjereni na rad izvan gospodarstva. Završni dio rada otvara temu "razvojna ograničenja i mogućnosti"; stručno znanje i pravilna usmjerenost mogu pridonijeti razvoju poljoprivrede u Dalmaciji.

Stipe Radinović, Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Zavod za primijenjene znanosti, Put Duilova 11, 21000 Split, Hrvatska. E-mail: stipe@krs.hr

Dalmacija je povijesno-geografska regija mediteranskoga područja Republike Hrvatske koja se sastoji od otočnoga i obalnoga dijela te submediteranske unutrašnjosti (Dalmatinska zagora). Administrativno obuhvaća prostor Zadarske, Šibensko-kninske, Splitsko-dalmatinske i Dubrovačko-neretvanske županije. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS), ovaj prostor zauzima površinu od 12.943 km² (Statistički ljetopis RH 2002., 689, 691, 693 i 695) i na njemu živi 861.482 stanovnika (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.), što čini približno petinu ukupne površine i stanovništva RH.

Glavni nositelji poljoprivrede u Dalmaciji jesu obiteljska gospodarstva, pa su procesi koji su se u njima odvijali, njihovo stanje i očekivane promjene bitno utjecali na sveukupan razvoj. U tom kontekstu analiziraju se socioekonomski procesi koji su se odigravali u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima Dalmacije u posljednja tri desetljeća, tj. od 1971. do 2003.

Globalna slika promjena u dalmatinskoj poljoprivredi pokazuje u posljednjih pola stoljeća stalno smanjivanje broja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava i poljoprivrednika. Najintenzivnije smanjenje broja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava zbilo se između 1971. i 1981. godine (Defilippis, 1997.). Smanjuje se i broj članova seoskih domaćinstava, a naročito u domaćinstvima koja su imala više članova (Defilippis, 1991.). Istodobno je došlo do velikoga porasta udjela samostalnih i dvočlanih domaćinstava među svim domaćinstvima te do smanjenja broja poljoprivrednika. Rad na gospodarstvu u osnovi predstavlja obiteljski oblik rada (Petak, 1975.), a u njemu važnu ulogu imaju zaposleni članovi i umirovljenici (Radinović, 1988.). Ustanovljeno je da u Dalmaciji u većoj ili manjoj mjeri u poslovima na gospodarstvu sudjeluju četiri petine članova obitelji.

U promatranom razdoblju prisutno je smanjenje svih proizvodnih kapaciteta (obradivoga zemljišta, broja stoke i gospodarskih objekata) obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (Radinović, 1990., 1991. i 1992.).

Kod većine gospodarstava poljoprivredna proizvodnja – s aspekta rada i prihoda – ima karakter komplementarnosti. Prihod od poljoprivrede opada u strukturi ukupnoga prihoda domaćinstva, a usporedno sa smanjenjem udjela zapuštaju se i poljoprivredni kapaciteti.

Osamostaljenjem Hrvatske nastupaju krupne društvene i gospodarske promjene koje su utjecale i na poljoprivredu. Rat, procesi pretvorbe i privatizacije te gubitak tržišta mijenjaju agrarnu strukturu, djeluju na ljudske i ostale kapitalne proizvodne resurse u poljoprivredi te vanjskotrgovinsku bilancu.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 825-842

RADINOVIĆ, S.,
PAR, V., GUGIĆ, J.:
SOCIOEKONOMSKI...

S demografsko-statističkog aspekta, na smanjenje stanovništva u Hrvatskoj u zadnjem međupopisnom razdoblju djelovala je prirodna depopulacija, koja se pojavila nakon 1990. godine, te ratni gubici u ljudstvu i negativan migracijski saldo (Wertheimer-Baletić, 2001.). To je sve pogoršalo ionako nepovoljnu demografsku situaciju u ruralnom prostoru, koji je prethodnih trideset i više godina bio izložen snažnom iseljavanju pretežno mlađe i vitalnije populacije te procesima depopulacije (Brkić i Žutinić, 2002.).

Cilj ovoga rada bio je utvrditi utjecaj demografskih promjena koje su se dogodile u Dalmaciji, poglavito u njezinu ruralnom dijelu, na poljoprivredu, izdvojiti dominantne socioekonomske procese koji su se odigravali u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima u posljednja tri desetljeća te identificirati njihova razvojna ograničenja i mogućnosti.

PREDMET ISTRAŽIVANJA I METODA RADA

Opsežnija istraživanja obiteljskih gospodarstava u Dalmaciji počela su 1971. i trajala do 1992. godine. U tom razdoblju nastojalo se kontinuirano pratiti uvijek ista uzorkom obuhvaćena gospodarstva, što daje relevantne pokazatelje za odlučivanje na temelju uvida u procese i očekivana kretanja. Predmetom ovog istraživanja bila su obiteljska gospodarstva u seoskim i mješovitim naseljima Dalmacije, što znači da su bila isključena gospodarstva iz gradskih naselja. Istraživanje je bilo koncipirano kao niz od pet metodologijski komparabilnih snimki, tj. prikupljanje podataka u vremenskim presjecima odijeljeno je petogodišnjim razdobljima, što je omogućilo analizu dugoročnih promjena i tendencija te na taj način nadomjestilo longitudinalni pristup. U radu se iznose rezultati krajnjih godina istraživanja, početne i završne.

Podaci su prikupljeni na reprezentativnom uzorku gospodarstava, s time što je broj obuhvaćenih i ispitivanih jedinica, odnosno gospodarstava, varirao. Uzorak je planiran kao višefazni reprezentativni stratificirani uzorak, kojim su 1971. godine iz osnovnoga skupa gospodarstava izabrana i ispitana 342 gospodarstva, a 1992. godine 270 gospodarstava. Uzorak je u zadnjem istraživanju smanjen, jer anketu nismo mogli provesti zbog rata.

Podaci su prikupljeni metodom ankete, preciznije strukturiranim upitnikom. Upitnik je sastavljen tako da su odgovori na pitanja trebali dati cjelokupnu sliku o domaćinstvu i gospodarstvu, a pitanja su bila grupirana u ove sadržajne cjeline: podaci o domaćinstvu, zemljište, osnovna sredstva, vrsta i broj stoke, biljna proizvodnja, stočarska proizvodnja, preradba poljoprivrednih proizvoda, investicije i materijalni troškovi, novčani primici domaćinstva, stambene prilike i opremljenost domaćinstva te reprodukcija gospodarstva.

Analiza i ocjena procesa depopulacije i deagrarizacije na području Dalmacije provedena je na temelju podataka Popisa stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Popisa stanovništva, kućanstva i stanova 2001. i Popisa poljoprivrede 2003. godine.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

Demografske promjene

Od 1971. godine, kada je u Dalmaciji bilo 830.075 stanovnika, u sljedećih dvadeset godina stanovništvo stalno raste (113.951 novih stanovnika). Taj razvoj nije jednakomjerno raspoređen po čitavom prostoru. Rast se usredotočio u priobalje, a odnosi se na rast gradskih središta, gdje se i odvijao gospodarski razvoj. Zatim, u zadnjih desetak godina (1991. – 2001.), broj stanovnika pada. Demografske promjene u Dalmaciji u to vrijeme zbivale su se pod snažnim utjecajem destabilizirajućih čimbenika, počevši od agresije, zatim ratnih djelovanja, ljudskih žrtava, materijalnih razaranja i socijalnih poremećaja te poratnih i tranzicijskih poteškoća u svim sferama društvenoga i gospodarskoga života.

Na području Dalmacije u vrijeme Popisa 2001. bilo je ukupno 861.482 osoba (ili 19,4% od ukupnoga stanovništva RH), koje se prema novoprimijenjenoj metodologiji smatraju stanovnicima na administrativno-teritorijalnom području (tablica 1). Unutar područja natpolovičan je broj stanovnika u Splitsko-dalmatinskoj županiji, slijede Zadarska i Dubrovačko-neretvanska županija, a najmanje stanovnika živi u Šibensko-kninskoj županiji.

● TABLICA 1
Promjene broja stanovnika na području Dalmacije između 1991. i 2001. godine

Naziv županije	1991. godina		2001. godina		Promjena	
	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)	Apsolutna	Relativna (%)
Zadarska	214.777	22,2	162.045	18,8	-52.732	-24,6
Šibensko-kninska	152.477	15,8	112.891	13,1	-39.586	-26,0
Splitsko-dalmatinska	474.019	49,0	463.676	53,8	-10.343	-2,2
Dubrovačko-neretvanska	126.329	13,1	122.870	14,3	-3.459	-2,7
Dalmacija	967.602	100,0	861.482	100,0	-106.120	-11,0
Republika Hrvatska	4.784.265		4.437.460		-346.805	-7,2

Izvor: *Statistički ljetopis RH 2002.*, str. 561

U Dalmaciji se broj stanovnika od 1991. do 2001. godine smanjio za 106.120 osoba, a proces smanjenja intenzivniji je nego što je bio u Republici Hrvatskoj. Najveće demografsko smanjenje zabilježeno je na području Zadarske i Šibensko-kninske županije, a znatno manje u Splitsko-dalmatinskoj i Dubrovačko-neretvanskoj županiji.

Promjena broja stanovnika u ovom razdoblju uvjetovana je prije svega spletom posebnih, ratnih, i društveno-gospodarskih, socijalnih i političkih previranja na ovom prostoru, a u manjem dijelu stupnjem društveno-gospodarskoga razvoja.

Na smanjenje broja stanovnika djelovala je, u određenoj mjeri, prirodna depopulacija, odnosno višak umrlih nad živorođenim, a što se posebno odnosi na otoke i Dalmatinsku zagoru.

Jedan od važnih destabilizacijskih čimbenika razvoja stanovništva svakako je ukupna društvena i gospodarska situacija, koja je utjecala na slabo zapošljavanje, nerješavanje stambenih problema mladih, a time i na "sklonost" rađanju, nepostojanje odgovarajućih uvjeta za profesionalni rad i usavršavanje, nisku razinu primanja i drugo, što je uzrokovalo i pojačanu emigraciju poglavito mlađega stanovništva.

Osim ljudskih gubitaka u ratu i porasta iseljavanja, istodobno se na pojedina područja Dalmacije doselio znatan broj stanovnika, u početku uglavnom prognanika i izbjeglica s drugih područja Republike Hrvatske, a potom i iz drugih dijelova bivše Jugoslavije.

Poljoprivredno stanovništvo, kao dio seoske socijalne strukture kojom poljoprivredna proizvodnja predstavlja okosnicu cjelokupnoga života, važan je dio hrvatske poljoprivrede i nacionalnoga gospodarstva. Također je poznata zakonitost prema kojoj se u tijeku gospodarskoga razvoja smanjuje broj i udio poljoprivrednoga stanovništva. Te su promjene u Dalmaciji u zadnjih tridesetak godina bile vrlo žive. U tom razdoblju poljoprivredno stanovništvo Dalmacije smanjilo se za 191.000 ljudi. Udio poljoprivrednoga stanovništva u ukupnom stanovništvu pao je sa 27% u 1971. godini na 3,5% u 1991. godini, a u 2001. godini iznosio je tek 2,4% (u RH 5,5%). Proces nestanka poljoprivrednoga stanovništva odvijao se podjednako na čitavom području. Po tome je Dalmacija najmanje agrarno područje u Hrvatskoj.

U Zadarskoj županiji udio poljoprivrednoga stanovništva u ukupnom broju stanovnika iznosi 3,1% (6,1% u 1991. godini), Dubrovačko-neretvanskoj županiji 3,9% (4,9% u 1991. godini), Šibensko-kninskoj županiji 2,2% (2,4% u 1991. godini), a u Splitsko-dalmatinskoj županiji 1,7% (2,3% u 1991. godini). Od 1991. do 2001. godine u Dalmaciji broj poljoprivrednoga stanovništva smanjen je za 13.112 osoba, što je 39,0% manje u odnosu na stanje 1991. godine (tablica 2).

Najveće relativno smanjenje broja poljoprivrednoga stanovništva događa se u Zadarskoj županiji, a najmanje u Dubrovačko-neretvanskoj županiji.

Na području Dalmacije od 1971. do 1991. godine broj obiteljskih gospodarstava znatno se smanjio, i to sa 108.363 na 75.935 ili za 30% (u Republici Hrvatskoj 22%). Smanjenje broja gospodarstava različito je po pojedinim područjima, a najviše se smanjio broj na otocima (46%), manje na priobalnom

području (39%) i u Zagori (15%). Broj aktivnih poljoprivrednika smanjio se sa 108.967 na 17.621 osoba.

Naziv županije	1991. godina		2001. godina		Promjena	
	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)	Apsolutna	Relativna (%)
Zadarska	13.071	38,9	5.101	24,9	-7.970	-61,0
Šibensko-kninska	3.636	10,8	2.517	12,3	-1.119	-30,8
Splitsko-dalmatinska	10.744	32,0	8.092	39,5	-2.652	-24,7
Dubrovačko-neretvanska	6.144	18,3	4.773	23,3	-1.371	-22,3
Dalmacija	33.595	100,0	20.483	100,0	-13.112	-39,0
Republika Hrvatska	409.647		246.089		-163.558	-39,9

Izvor: Statistički ljetopis RH 2002., str. 561 i Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.

❶ **TABLICA 2.**
Promjene broja poljoprivrednoga stanovništva u Dalmaciji od 1991. do 2001. godine

Ovaj trend nastavio se i od 1991. do 2001. godine. Naime, Popisom poljoprivrede 2003. godine evidentirano je ukupno 69.270 poljoprivrednih kućanstava, što je za 6665 kućanstava manje u odnosu na stanje 1991. godine.

Od ukupnoga broja poljoprivrednih kućanstava 46,1% nalazi se na području Splitsko-dalmatinske županije, 20,1% na području Zadarske županije, 19,1% na području Šibensko-kninske županije, a 14,0% na području Dubrovačko-neretvanske županije.

Socioekonomski procesi u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima Dalmacije

Rad na gospodarstvu

Domaćinstva koja imaju gospodarstvo bitno su promijenila strukturu rada. Broj domaćinstava koja imaju gospodarstvo povećava se, a povećava se i broj domaćinstava koja nemaju ni jednoga člana u statusu aktivnoga poljoprivrednika. Od 1971. do 1992. godine broj domaćinstava bez poljoprivrednika povećan je sa 44% na 76%. Te se promjene vide i po izvorima prihoda domaćinstava, jer je smanjen broj poljoprivrednih domaćinstava sa 29% na 5%, a u isto vrijeme broj nepoljoprivrednih domaćinstava povećava se sa 41% na 84%. Dakle, sve je više nepoljoprivrednika koji imaju poljoprivredno gospodarstvo i na njemu rade i proizvode hranu. Posebnost je u tome što se u poslovima na gospodarstvu angažiraju gotovo svi članovi domaćinstva s različitim intenzitetom.

Nastavljen je proces smanjenja broja članova u domaćinstvu sa 4,6 na 3,7. Promjene su nastale i u strukturi domaćinstava, jer izrazito raste broj malih domaćinstava s jednim članom (sa 8% na 21%) i dva člana (sa 14% na 20%). Veća domaćinstva sa 3 do 4 člana lagano padaju (sa 29% na 26%), a velika s više od 5 članova izrazito padaju (sa 17% na 11%). Najveća su domaćinstva u Dalmatinskoj zagori s prosječno

4,2 člana u 1992. godini, a najmanja na otocima s prosječno 2,9 člana, gdje je ujedno četvrtina samačkih domaćinstava.

Struktura iskorištavanja površina i veličina gospodarstva

Male ukupne površine i velik broj malih čestica osnovna su obilježja zemljišnih kapaciteta obiteljskoga gospodarstva u Dalmaciji. Prirodnost krškoga terena uvjetuje različitost upotrebe toga zemljišta, pri čemu se struktura iskorištavanja sporo mijenja. Od 1971. do 1992. godine površina obradivoga zemljišta smanjuje se, a najveće je smanjenje na obalnom području, zatim u Zagori, a najmanje na otocima. Došlo je do smanjenja iskorištavanja vrednijih površina: oranica, vinograda i livada te blagoga porasta voćnjaka, uglavnom maslinika, ali se zato ubrzano povećava površina neobrađenoga zemljišta. Obradive površine ne daju pravu sliku poljoprivrednih mogućnosti. Zbog neracionalne upotrebe ili nepovoljnih prirodnih i zemljišnih svojstava (male, skeletne, udaljene, nepristupačne i dr.), mnoge se od tih površina iskorištavaju vrlo ekstenzivno, imaju male proizvodne potencijale, pa se sve više napuštaju. Najveće promjene u dvadesetogodišnjem razdoblju dogodile su se u obrađenim oranicama, koje su po površini upola manje, te u porastu neobrađenoga zemljišta (oranice i neobrađeni vinogradi) (tablica 3). Ne obrađuje se trećina ionako maloga obradivog zemljišta, što je odraz slabljenja interesa korisnika zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju. Smanjuje se i površina pašnjaka i šuma, pa obiteljsko gospodarstvo postaje sve manje. Trajni nasadi – vinogradi i maslinici – obilježja su mediteranskoga područja i zauzimaju polovicu obrađenih površina.

Prema rezultatima istraživanja, oko polovice gospodarstava ima od 1,0 do 3,0 ha obradivih površina, oko 40% ima manje od 1,0 ha, a samo 10% više od 3,0 ha. Promjena veličine obradivih površina u proteklom razdoblju nije bitno promijenila opće stanje sitnoga posjeda, tako da je najstabilniji broj gospodarstava s posjedom od 1,0 do 3,0 ha obradivih površina. U analiziranom razdoblju, u uvjetima koji su tada vladali, najveći broj gospodarstava (96%) nije mijenjao veličinu posjeda niti to namjerava u bližoj budućnosti. Od maloga broja gospodarstava koja su mijenjala veličinu posjeda više ih je smanjilo posjed nego povećalo.

Oranice su najveće površine obradiva zemljišta, a u prosjeku gospodarstvo ima oko 1,0 ha oranica i obrađuje manje od polovice. Najzastupljenije kulture u strukturi sjetve na oranicama jesu žitarice – oko polovice – i stalno zadržavaju velik udio. Stočno bilje sve se manje uzgaja zbog smanjenoga broja stoke i broja gospodarstava koja ih drže, a uzgajalo se na petini, zatim desetini, oranica. Povrće se uzgaja na sve većim površinama, prije na četvrtini s porastom prema polovici orani-

● **TABLICA 3**
Struktura iskorištavanja
zemljišta obiteljskih
gospodarstava

ca, pri čemu posebno mjesto zauzima zimska i rana proizvodnja, kao i povrtlarsko-cvjećarska proizvodnja u zatvorenim prostorima (staklenicima i plastenicima).

Kategorije zemljišta (prosječno ha po gospodarstvu)	1971. godina	1992. godina
Oranice (obrađene)	0,88	0,39
Voćnjaci	0,26	0,31
Vinogradi	0,33	0,21
Livade	0,09	0,06
Obrađene površine	1,56	0,97
Neobrađene površine	0,15	0,53
Oradivo zemljište	1,71	1,50
Pašnjaci	1,40	1,23
Šume	1,46	1,21
Ostalo	0,15	0,07
Ukupne površine	4,72	4,01

Izvor: Anketa 1971. i 1992.

Najveći broj gospodarstava (64%) nije mijenjao strukturu proizvodnje i zadržava se na "najvažnijim kulturama" koje im tradicionalno najviše znače. Proizvodnju najvažnijih kultura smanjilo je 29% gospodarstava, a kao osnovni razlog smanjenja navode manjak radne snage u domaćinstvu.

Prema podacima iz Popisa poljoprivrede 2003., poljoprivredna kućanstva u Dalmaciji raspolažu s ukupno 108.424 ha zemljišta (358.784 parcela) prosječne veličine parcele od 0,16 ha. Od ukupno iskorištenoga poljoprivrednog zemljišta poljoprivredna kućanstva iskorištavaju tek 52,6% zemljišta (56.982 ha).

Opremljenost gospodarstava traktorima

Od sedamdesetih godina prošloga stoljeća sve više gospodarstava kupuje traktore. U početku su prevladavali traktori manje snage (motokultivatori), prikladni za malen posjed i terasirano zemljište, zastupljeniji na otocima i obali nego u Zagori. Postupno se kupuju traktori sve veće snage. S aspekta rada, nastaju bitne promjene na gospodarstvu, uglavnom mehanizacija manje snage istiskuje iz upotrebe klasične alatke koje traže težak fizički napor, a usput se nadoknađuje sve manje radne snage koja radi na gospodarstvu.

● **TABLICA 4**
Opremljenost
gospodarstava
traktorima

Traktori	% gospodarstava s traktorom	
	1971. godina	1992. godina
Traktor do 5,9 Kw	21,4	24,1
Traktor 5,9 – 11,0 Kw	8,6	22,2
Traktor 11,0 – 25,0 Kw	5,4	14,4
Traktor preko 25,0 Kw	1,8	7,0
Traktor bilo koje snage	6,8	54,4

832

Izvor: Anketa 1971. i 1992.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 825-842

RADINOVIĆ, S.,
PAR, V., GUGIĆ, J.:
SOCIOEKONOMSKI...

Dok je sedamdesetih godina prošloga stoljeća traktor imalo manje od desetine gospodarstava, već devedesetih godina ima ga više od polovice gospodarstava (tablica 4). Raspoloživa radna snaga traktora po jedinici obradive površine podjednako je velika po užim područjima Dalmacije (od 1,3 do 1,6 Kw po 1,0 ha). Opća je ocjena da se raspoloživa mehanizacija nedovoljno rabi zbog maloga posjeda, a prevladava interes da se ima vlastita mehanizacija za obradbu zemljišta bez usluga i posudbe od drugih. Traktore i traktorske priključke, posebno one jače snage, posjeduju uglavnom krupnija gospodarstva.

Stočni fond

Stoku, koja je uvjetovana prirodnim prilikama područja, drži veći broj gospodarstava, i to različite vrste i malen broj grla. Na početku istraživanja, 1971. godine, gotovo svako gospodarstvo (89%) držalo je neku vrstu stoke, a od tada se broj gospodarstava koja imaju stoku stalno smanjuje (1992. godine 70%). Posebno je naglo i drastično smanjen broj gospodarstava koja drže radnu stoku, što je odraz nabave mehanizacije, ali se isto tako smanjio broj gospodarstava koja drže ovce, koze i krave te koja drže svinje (tablica 5). Perad uvijek drži veći broj gospodarstava i njihov je broj ustaljen. Gospodarstva koja drže stoku bitno ne mijenjaju broj stoke te u prosjeku drže manje od jednoga uvjetnog grla. Brojnost i vrsta stoke prilagođena je uglavnom potrebama domaćinstva. Stočarstvo je ovdje, u usporedbi s ostalim područjima, relativno slabije razvijeno. Iznimka je ovčarstvo, jer se na području Dalmacije uzgaja oko trećine fonda ovaca u Hrvatskoj. Jedino ovce i koze mogu ekonomski vrednovati prostrane krške pašnjake ovoga područja.

● **TABLICA 5**
Stočni fond
obiteljskoga
gospodarstva

Vrsta stoke	Gospodarstva sa stokom (%)		Broj stoke po gospodarstvu	
	1971. godina	1992. godina	1971. godina	1992. godina
Krave i steone junice	30,3	22,6	1,4	1,4
Svinje u tovu	69,6	37,0	1,1	2,2
Konji i mazge	60,1	11,9	1,4	1,0
Ovce i koze	53,1	38,1	13,1	4,9
Perad	69,6	64,1	11,8	10,7

Izvor: Anketa 1971. i 1992.

Prodaja poljoprivrednih proizvoda i značenje prihoda s gospodarstva

U promatranom razdoblju promjene u namjeni poljoprivrednih proizvoda idu u dva smjera, tako da sve više gospodarstava proizvodi za vlastite potrebe, dok manji broj ostalih gospodarstava povećava prodaju proizvoda s gospodarstva. Znat-

no se povećao broj gospodarstava koja uopće ne prodaju proizvode (njih trećina) (tablica 6). Najveći broj gospodarstava koja prodaju poljoprivredne proizvode prodaje do petine proizvoda (blizu polovice gospodarstava), a i ta gospodarstva u naravi proizvode za sebe, a prodaju viškove kada se jave. Broj tih gospodarstava u proteklom razdoblju naglo se povećava. Gospodarstva koja su prodavala između 20% i 80% proizvoda sve je manje. Tržišno usmjerenih gospodarstava ima oko 10% i sve ih je više. Prodaju više od 80% proizvoda. Ta tržišno usmjerena gospodarstva imaju specijaliziranu proizvodnju povrća, voća, grožđa i vina, što i daje obilježje tržišnosti gospodarstvima iz Dalmacije. Tržišno usmjerena gospodarstva imaju više obradive površine i njihova struktura iskorištavanja zemljišta drukčija je od ostalih gospodarstava jer ona imaju više voćnjaka i vinograda, a manje oranica i neobrađenoga zemljišta. Ta su gospodarstva bolje opremljena sredstvima za rad, jer ih više od 75% ima najmanje traktor.

Gospodarstva su utrzivala poljoprivredne proizvode tri- ma kanalima prodaje: otkupom, prodajom na seoskoj tržnici i izravnom prodajom potrošačima. Cijeli je taj tržišni lanac privatne poljoprivredne proizvodnje neorganiziran.

● **TABLICA 6**
Distribucija
gospodarstava prema
prodaji
poljoprivrednih
proizvoda

Prodana poljoprivredna proizvodnja (%)	Sva gospodarstva (%)		Gospodarstva koja prodaju (%)	
	1971. godina	1992. godina	1971. godina	1992. godina
0	7,0	34,4	-	-
1-20	31,3	30,4	33,6	46,3
21-40	30,4	13,6	32,7	20,7
41-60	16,1	11,2	17,3	17,1
61-80	13,2	4,0	14,2	6,1
81 i više	2,0	6,4	2,2	9,8

Izvor: Anketa 1971. i 1992.

Prihod obiteljskoga gospodarstva ocjenjuje se po veličini onoga dijela koji se ostvari od poljoprivredne proizvodnje, bilo da se proizvodi prodaju, potroše u domaćinstvu, upotrijebe kao reprodukcijski materijal i dr., i onoga drugog dijela prihoda koji se ostvari od raznih aktivnosti članova domaćinstva izvan gospodarstva (zaposlenjem, od mirovine, turizma, pružanjem usluga i dr.). Velik broj gospodarstava ima veći prihod od poljoprivrede od ostalih izvora, što pridonosi stabilnosti tih domaćinstava. Više od polovice domaćinstava ostvaruje prihod od gospodarstva iznad 60% od ukupnoga prihoda domaćinstva, a čak trećina domaćinstava više od 80%.

U promatranom razdoblju od svih promjena najviše se povećao broj upravo onih domaćinstava koja najveći dio prihoda (više od 80%) ostvaruju s gospodarstva (tablica 7). Zna-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 825-842

RADINOVIĆ, S.,
PAR, V., GUGIĆ, J.:
SOCIOEKONOMSKI...

čenje prihoda ostvarenog na gospodarstvu, u odnosu na ukupan prihod domaćinstva, kućedomaćini uglavnom ocjenjuju ispod njegove ostvarene veličine. Tako samo u desetini domaćinstava smatraju važnim prihod s gospodarstva, isto toliko daje mu podjednako značenje, dok većina domaćinstava ocjenjuje da im je važniji prihod ostvaren izvan gospodarstva. Takav stav kućedomaćina proizlazi iz kvalitete prihoda, stalnosti primanja, manjega poštovanja proizvoda od novca, lakšega stjecanja korisnih prava, dok je nasuprot tome poljoprivredna proizvodnja riskantna, urod je nestabilan, javlja se problem prodaje proizvoda, naplate, cijena i dr.

➤ TABLICA 7
Značenje prihoda
s gospodarstva u
prihodu domaćinstva

Prihod s gospodarstva (%)	Domaćinstva (%)	
	1971. godina	1992. godina
Do 20	6,0	7,2
21-40	13,0	11,6
41-60	24,9	16,4
61-80	32,9	32,4
81 i više	23,2	32,4

Izvor: Anketa 1971. i 1992.

OBITELJSKA POLJOPRIVREDNA GOSPODARSTVA U DALMACIJI: RAZVOJNA OGRANIČENJA I MOGUĆNOSTI

U scenariju poželjne budućnosti polazi se od svih prethodno utvrđenih nalaza iz provedenih istraživanja, a u smjeru otklanjanja najvećega broja zapreka budućem razvoju poljoprivrede u Dalmaciji. Za razumijevanje vizije važno ju je promatrati dinamički, kao stanja koja se kontinuirano dostižu, a ne kao uspostavljenu veličinu u jednom trenutku. Nije riječ o optimalnom, nego o potrebnom i da se on može ostvariti ako se ostvare njegove zahtjevne pretpostavke.

Sagledavanjem vizije otvaraju se mnoga pitanja, a prije svega problem "okruženja". Između ostaloga postavlja se pitanje: može li Dalmacija otkloniti većinu zapreka razvoju poljoprivrede, ako se to istodobno ne rješava na razini države. Na nacionalnoj razini očekuje se jasna strategija razvoja poljoprivrede, pri čemu treba sagledati i regionalna područja, dok bi agrarna politika bila fleksibilna i poticajna. Država pri tome stvara uvjete (zakone, mjere i poticaje) za lakši i brži protok akumulacije te radi na poboljšanju poslovne, poduzetničke klime te stvaranju uvjeta za razvoj poljoprivrede. Treba pri tome nastaviti proces upravne i financijske decentralizacije države prema regionalnoj i lokalnoj razini. Prema trenutačnom stanju i dosegnutom stupnju razvoja, odnosno stupnju prisutnosti razvojnih poteškoća, poljoprivreda Dalmacije zahtijeva najmanje jednaku – ili još veću – snagu promjena u odnosu na nacionalno okruženje (Radinović, 2001.).

Temelj razvojnoga zaokreta jest lokalna razvojna inicijativa. Promovira se vizija poljoprivrednoga razvoja, koja se temelji na iskorištavanju njezinih specifičnih "mediteranskih" prirodnih osobina i prednosti u odnosu na ostala poljoprivredna područja Hrvatske. Provedba novoga razvojnog koncepta ima potporu u uspostavi bolje organiziranog i učinkovitijeg mehanizma upravljanja poljoprivrednim gospodarstvom. Posebnu pozornost treba pridati sređivanju vlasničkih odnosa, tehnološkom napretku i primjeni suvremenih tehnologija. Ubuduće je osnovna pretpostavka i osiguranje trajne ekološke ravnoteže područja te svih vrednota mediteranskoga krajolika.

Prilikom utvrđivanja razvojne orijentacije, odnosno izradbe projekcije budućnosti, valja imati na umu jasnu perspektivu i čvrste argumente. Zato i razvoj poljoprivrede na području Dalmacije treba sagledavati u kontekstu razvoja svih djelatnosti, utemeljenog na resursima i tradiciji podneblja. Pri tome treba istaknuti turizam kao potencijalno vodeću privrednu djelatnost, koja će poticati razvoj svih drugih djelatnosti, a među njima i poljoprivrede. Sustavnim rješenjem poljoprivrede treba paziti da ponovni razvitak turizma i oporavak gospodarstva ne izazovu novu degradaciju poljoprivrednih područja.

Također treba imati na umu da se na mediteranskom području nikada neće proizvoditi dovoljno osnovnih proizvoda (žitarica, mesa, mlijeka, krumpira, graha i dr.) ni za prehranu domicilnoga stanovništva, nego one samo zadovoljavaju potrebe za nekoliko mjeseci. Na sredozemnom području proizvodi su višega standarda (vino, maslinovo ulje, mediteransko voće, izvansezonsko povrće i proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru), a oni su rezultat većih investicija i više uloženoga ljudskog rada. Može se pretpostaviti povećanje potražnje za proizvodima visoke kvalitete i specifičnim proizvodima na relativno ograničenom tržištu.

U skorijoj se budućnosti ne mogu očekivati veće promjene u strukturi vlasništva nad zemljištem, jer su vlasnici za zemljište vrlo vezani, ali je važno da se postojeća struktura ne narušava. Međutim, stimuliranjem uporabe neobrađenoga zemljišta, napuštenih maslinika i nekada vinograda te preuzimanjem posjeda od staračkih domaćinstava moguće su promjene u iskorištavanju zemljišta. Općenito treba očekivati smanjenje obradivih površina, kojih je već malo – 0,18 ha po stanovniku, za razliku od 0,48 ha od prosjeka u Hrvatskoj. To je rezultat sve veće urbanizacije i lošega gospodarenja prirodnim dobrima. Zbog toga je i naglašena potreba da se čuvaju te vrijedne površine. Veličina posjeda u Dalmaciji razmjerno je mala i ne treba je uspoređivati s veličinom posjeda u kontinentalnom dijelu Hrvatske, a što se često izjednačuje, pa se proizvodne mogućnosti Dalmacije podcjenjuju. Primjerice, proizvodnja povrća, cvijeća i mediteranskoga voća, zatim vinogradi i maslinici i na površini od 1 do 5 hektara daju dobre fi-

nancijske učinke i angažiraju radne resurse domaćinstva. Cilj je zajedničke agrarne politike države modernizacija gospodarstva i postizanje što veće produktivnosti. Otvara se pitanje veličine gospodarstva, da li poticati srednja ili pak i mala obiteljska gospodarstva. Mi smo se opredijeli: obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo jest proizvodno gospodarska jedinica i nosilac je poljoprivredne proizvodnje. Ta je odluka otvorila pitanje njegove rentabilnosti, a da bi bilo rentabilno, moralo bi biti primjerene veličine. Je li posjed premalen da bi se na njemu mogla organizirati isplativa gospodarstva? To nije samo naš slučaj, jer malih gospodarstava ima najviše u sredozemnim zemljama, gdje više od polovice gospodarstava ima manje od 5 ha i ona su održiva. Hoće li se kod nas uspjeti održati mala gospodarstva ili će prerasti u srednje velika, to je proces, ali optimalna (rentabilna) površina stalno će rasti.

Što je s produktivnošću tla? Ako se uzme kriterij razvijene poljoprivrede – ostvaruje se godišnji prihod veći od 1000 američkih dolara po hektaru površine, a što upućuje na postojanje intenzivne proizvodnje i visokoga prihoda po angažiranom radu – onda se u Dalmaciji postiže vrlo visoka proizvodnost obrađenoga tla.

U Dalmaciji broj i dinamika stanovništva u manjoj mjeri ovisi o prirodnom prirastu, a više o migracijskoj privlačnosti područja. Unutar prostora treba potencirati razvojni koncept cjeline, čime bi se poticao ostanak u njihovim mjestima, osobito na otocima i Zagori. Koliko je stanovništva vezano za zemlju, već smo dosegli razinu visoko razvijenih zemalja. Odnos radne snage u poljoprivredi i obradivih površina uvelike će ovisiti o općoj gospodarskoj razvijenosti područja, cijele zemlje i o ekonomskoj strukturi njezina stanovništva. Treba pretpostaviti da će velik udio poljoprivrednika samo dio svoga radnog vremena posvećivati proizvodnji na gospodarstvu i da će se nastaviti obiteljski oblik rada na gospodarstvu.

Bilo bi već vrijeme da se složimo oko ciljeva i metoda razvoja poljoprivrede u Dalmaciji. Jer poljoprivreda ne trpi brze promjene, a stihijsko ponašanje teško je ispraviti. Osmišljavanje i projiciranje razvoja poljoprivrede nalaže poznavanje nositelja proizvodnje, tj. obiteljskoga poljoprivrednog gospodarstva. Znanje stečeno istraživanjima omogućuje da se upozori na pogled u budućnost dalmatinske poljoprivrede.

Poljoprivreda u Dalmaciji svojim specifičnim proizvodima može pridonijeti ukupnoj stabilnosti života te određenom broju kućanstava osigurati dopunski rad i prihod. Jedan broj gospodarstava čak može postići visok stupanj specijalizirane atraktivne poljoprivredne proizvodnje. Posebno treba poticati i podupirati razvoj većih gospodarstava, koja su već sada vitalnija, proizvode za tržište i već duže vrijeme stabilno se ponašaju.

U razvoju poljoprivrede u Dalmaciji mora se uzeti u obzir postojeća struktura proizvodnje, jer je ona rezultat speci-

fičnih prirodnih, demografskih, ekonomskih, gospodarskih i ostalih uvjeta, uključujući i običaje, navike i tradiciju. Ključ ukupnoga razvoja poljoprivrede treba očekivati u primjeni tehničkih i tehnoloških dostignuća te tržišnih zakonitosti. Nužno je pri tome poslovno povezivanje poljoprivrednih proizvođača istovrsne proizvodnje, bilo putem zadruga ili udruga. Ozbiljno treba poraditi i na rješavanju pitanja vode u poljoprivredi. Pritom je važan segment razvoj tržišne infrastrukture, a posebno uvođenje suvremenoga trženja na veleprodajnoj razini.

Razvojne pravce u poljoprivredi treba održati i razvijati, a oni su različiti i prepoznatljivi na otocima, u priobalju i u Zagori, pa i u njihovim dijelovima. Polikultura postupno ustupa mjesto specijalizaciji, koja se razvija u skladu s prikladnosti pojedinih užih područja i zahtjevima tržišta.

Budućnost poljoprivrede u Dalmaciji treba sagledavati u nekoliko proizvodnih grana:

1. Vinogradarstvo i proizvodnja vina: poticati uzgoj domaćih sorata i proizvodnju vrhunskih vina; nužno je brzo reagirati i zaustaviti negativan trend, valja organizirati kvalitetnu proizvodnju sadnica te finalizaciju i kontrolu vina. Površine pod vinogradima treba povećati prema proizvodnji kvalitetnih i vrhunskih vina.

2. Maslinarstvo: obnavljati stara stabla, odnosno nasade, saditi nova i održati vitalnost postojećih nasada.

3. Mediteranske voćne vrste, koje su inače prevladavale u prostoru, obnoviti i nastaviti razvijati. Te kulture dopunjuju prostor i proizvodnju.

4. Povrčarstvo ima velike izgleda ako se bude potencirala izvansezonska proizvodnja na otvorenom i zaštićenom prostoru.

5. Stočarstvo: najveći napredak treba očekivati u ovčarstvu i kozarstvu, usmjeravajući se prema prirodnoj ispaši na slabo iskorištenim pašnjacima, a sve zato da bi stočarstvo postalo ekstenzivno.

ZAKLJUČAK

Od 1971. do 2001. godine u Dalmaciji su se dogodile velike demografske i druge promjene koje su utjecale na poljoprivredu kao gospodarsku djelatnost i obiteljska poljoprivredna gospodarstva kao njezine glavne nositelje.

Prvi dio razdoblja, od 1971. do 1991. godine, obilježava stalan porast broja stanovnika na području Dalmacije, koji nije jednakomjerno raspoređen u prostoru, nego je koncentriran u priobalna gradska središta, gdje se odvijao i gospodarski razvoj.

U drugom dijelu razdoblja, od 1991. do 2001. godine, broj stanovnika pada, a proces smanjenja intenzivniji je nego u državi. Demografske promjene u to vrijeme zbivale su se pod snažnim utjecajem destabilizirajućih čimbenika, počevši od a-

gresije, ratnih djelovanja, ljudskih žrtava, materijalnih razaranja i socijalnih poremećaja te poratnih i tranzicijskih poteškoća u svim sferama društvenoga i gospodarskoga života.

U zadnjih trideset godina udio poljoprivrednoga stanovništva u ukupnom broju stanovnika Dalmacije pao je sa 27% u 1971. godini na 3,5% u 1991. godini, a u 2001. godini iznosio je tek 2,4% (u RH 5,5%). Proces nestanka poljoprivrednoga stanovništva odvijao se podjednako na čitavom području i po tome je Dalmacija najmanje agrarno područje u Hrvatskoj.

Usporedno s demografskim promjenama prisutan je trend stalnoga smanjenja broja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. Ovaj je trend najintenzivniji na otocima, koji su najvredniji i najosjetljiviji dio ovoga prostora.

Na temelju istraživanja socioekonomskih obilježja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava Dalmacije od 1971. do 1992. godine izdvojeni su dominantni procesi koji su se u njima odvijali. Povećava se broj domaćinstava koja nemaju ni jednoga poljoprivrednika sa 44% na 76%. Istodobno se smanjuje broj poljoprivrednih domaćinstava sa 29% na 5%. Procesi pokazuju da je sve više nepoljoprivrednika koji imaju poljoprivredno gospodarstvo na kojemu rade i proizvode hranu. Posebnost je u tome što se u poslovima na gospodarstvu angažiraju gotovo svi članovi domaćinstva s različitim intenzitetom.

Zemljišne kapacitete obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Dalmaciji karakterizira mala ukupna površina i velika usitnjenost. Oko polovice gospodarstava ima od 1,0 do 3,0 ha obradivih površina, oko 40% manje od 1,0 ha, a samo 10% više od 3,0 ha. Promjena veličine obradivih površina u proteklom razdoblju nije bitno promijenila opće stanje sitnoga posjeda, pri čemu su najstabilnija gospodarstva s posjedom od 1,0 do 3,0 ha obradivih površina. Pri tome se nastavlja trend smanjenja iskorištavanja vrednijih površina: oranica, vinograda i livada te blagoga porasta voćnjaka, uglavnom maslinika, a raste površina neobrađenoga zemljišta.

Promjene nastaju prema boljoj opremljenosti gospodarstava mehanizacijom, tako je traktor sedamdesetih godina imalo manje od desetine gospodarstava, a devedesetih godina više od polovice gospodarstava.

Gospodarstava koja drže stoku sve je manje, a ona koja drže stoku ne mijenjaju broj stoke te u prosjeku drže manje od jednoga uvjetnog grla. Stočarska proizvodnja uglavnom je za vlastite potrebe.

Navedeni procesi odrazili su se i na prodaju poljoprivrednih proizvoda. Povećao se broj gospodarstava koja uopće ne prodaju proizvode, dok je tržišno usmjerenih gospodarstava oko 10%.

Više od polovice domaćinstava kontinuirano ima veći prihod od poljoprivrede nego od prihoda iz ostalih izvora, što

pridonosi stabilnosti tih domaćinstava, ali tom izvoru prihoda daju manje značenje od njegove ostvarene veličine.

Na kraju se otvaraju mnoga pitanja, između ostalog: može li Dalmacija otkloniti većinu zapreka za razvoj poljoprivrede? Osim rješenja na nacionalnoj razini, temelj razvojnoga zaokreta leži i na lokalnoj inicijativi. Vizija poljoprivrednoga razvoja treba se temeljiti na iskorištavanju njezinih specifičnih "mediteranskih" prirodnih osobina, a globalne su smjernice: vinogradarstvo i proizvodnja vina, maslinarstvo, mediteranske voćne vrste, povrćarstvo i ovčarstvo. Poljoprivreda u Dalmaciji svojim specifičnim proizvodima može pridonijeti ukupnoj stabilnosti života, a određenom broju gospodarstava osigurati dopunski rad i prihod.

Demografski i socioekonomski procesi u dalmatinskom selu posljednjih desetljeća upućuju na potrebu novih istraživanja i promišljanja o budućnosti i opstanku sela. Iako je značenje poljoprivrede u društvenom i gospodarskom razvoju Dalmacije promijenjeno, poljoprivreda i danas čini nedjeljiv segment ukupnoga gospodarstva ovoga prostora, što joj svakako daje važnu ulogu i u budućem razvoju ovoga dragocjenog nacionalnog prostora.

LITERATURA

Brkić, S., Žutinić, Đ. (2002.), *Društveni aspekt razvoja seoskih područja*, Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Prilagodba Europskoj zajednici hrvatske poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, Zadar, 131-144.

Defilippis, J. (1991.), *Seoska domaćinstva Dalmacije*, Studija, Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split, 1-86.

Defilippis, J. (1997.), *Dalmatinsko selo u promjenama*, Avium, Split.

Petak, A. (1975.), Profesionalno obrazovanje poljoprivredne omladine, *Sociologija sela*, 13 (49/50): 68-101.

Radinović, S. (1988.), Promjene proizvodnih kapaciteta individualnih gospodarstava Dalmacije, *Poljoprivredna znanstvena smotra*, 53 (3-4): 317-339.

Radinović, S. (1990.), Proizvodni kapaciteti individualnih gospodarstava Dalmacije i mjere za njihovo bolje korištenje, *Ekonomika poljoprivrede*, 1-2: 29-40.

Radinović, S. (1991.), Posjedovna struktura kao faktor različitih proizvodno – ekonomskih obilježja obiteljskih gospodarstava Dalmacije, *Ekonomika poljoprivrede*, 3: 111-118.

Radinović, S. (1992.), Robnost poljoprivredne proizvodnje obiteljskih gospodarstava Dalmacije, *Poljoprivredna znanstvena smotra*, 57 (3-4): 491-502.

Radinović, S. (2001.), Razvoj poljoprivrede na srednjedalmatinskim otocima, *Sociologija sela*, 39 (151/154): 97-108.

Wertheimer-Baletić, A. (2001.), *Stanovništvo Hrvatske – sadašnje stanje i buduće promjene*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 482.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 825-842

RADINOVIĆ, S.,
PAR, V., GUGIĆ, J.:
SOCIOEKONOMSKI...

Socio-economic Processes in the Family Farming of Dalmatia

Stipe RADINOVIĆ
Institute for Adriatic Crops and Karst Reclamation, Split

Vjekoslav PAR
Faculty of Agriculture, Zagreb

Josip GUGIĆ
Institute for Adriatic Crops and Karst Reclamation, Split

The paper analyzes socio-economic processes in the family farming of Dalmatia. It has been determined that the number of family farms and agricultural population are decreasing, which has also been the case with the number of total population over the last ten years. The second part of the paper points out the processes that occurred in family farming, based on results of a descriptive research carried out during the period from 1971 to 1992, covering the following: activities of farm members, land capacities and ownership structure, land use structure, farm equipment, live-stock, sales market, and the significance of profit made from farming. The landed property is on the decrease, while uncultivated soil is increasing. Principal crops are being abandoned, with diverse production directed to farm needs prevailing. A fraction of farms have turned to a larger-scale specialized production for market purposes. Mechanization of farms is on the increase, particularly with low-powered tractors. The income from farming is significant in the majority of farms, although their working resources are designated to business opportunities outside the farms. The final section of the paper deals with what the future might bring forth, which can only aid the development of agriculture in Dalmatia through its expertise and orientation.

Sozioökonomische Prozesse in den landwirtschaftlichen Familienbetrieben Dalmatiens

Stipe RADINOVIĆ
Institut für adriatische Kulturen und Karstmeliorisierung, Split

Vjekoslav PAR
Landwirtschaftliche Fakultät, Zagreb

Josip GUGIĆ
Institut für adriatische Kulturen und Karstmeliorisierung, Split

Diese Arbeit untersucht sozioökonomische Prozesse in landwirtschaftlichen Familienbetrieben Dalmatiens. Es wird festgestellt, dass die Zahl landwirtschaftlicher Betriebe sowie die der Landwirtschaft betreibenden Bevölkerung in Dalmatien zurückgegangen ist, ebenso im Laufe der letzten 10 Jahre die Gesamtbevölkerungszahl dieser Region. Im

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 825-842

RADINOVIĆ, S.,
PAR, V., GUGIĆ, J.:
SOCIOEKONOMSKI...

zweiten Teil der Studie verweist der Autor auf bestimmte Prozesse innerhalb landwirtschaftlicher Familienbetriebe; die Erkenntnisse gründen sich auf einer umfassenden Untersuchung, die im Zeitraum von 1971 bis 1992 durchgeführt wurde und sich auf folgende Erscheinungen konzentrierte: Tätigkeiten der Mitglieder eines Betriebes, Kapazität der Landbauflächen, Besitzerstruktur, Struktur der Bodennutzung, Ausstattung der Betriebe, Viehbestand, Absatzmarkt und Höhe der in der Landwirtschaft erzielten Gewinne. Der Umfang der Ländereien ist im Rückgang begriffen, die brachliegenden Flächen nehmen zu. Die Landwirte geben bislang vorherrschende Kulturen auf und wenden sich Erzeugnissen zu, die auf dem eigenen Hof benötigt werden. Eine geringere Zahl landwirtschaftlicher Betriebe richtet sich auf eine marktorientierte Erzeugung aus. Verstärkt kommen technische Hilfsmittel zum Einsatz, vor allem kleinere Traktoren. Die erwirtschafteten Gewinne sind bei den meisten Betrieben von beträchtlichem Umfang, auch wenn die Arbeitsressourcen auf Tätigkeiten außerhalb der Landwirtschaft ausgerichtet sind. Der abschließende Teil der Studie schneidet das Thema "Entwicklungseinschränkungen und -möglichkeiten" an. Die aus dieser Diskussion gewonnenen Einsichten können der Entwicklung der Landwirtschaft in Dalmatien sehr zuträglich sein.